

Maryna Tkachuk

PHILOSOFY IN THEOLOGICAL ACADEMIES AS A PHENOMENON

The article is devoted to the analysis of essence and specific features of that type of philosophy, which was developed in Orthodox theological academies of Russian empire (XIX – beginning XX centuries).

Світлана Кузьміна

ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ: СТАН І ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті підводяться підсумки історико-філософських та історико-педагогічних досліджень філософсько-педагогічної спадщини Київської духовної академії, а також визначаються джерелознавчі та методологічні проблеми її подальшого вивчення.

Кожен, хто спробує окреслити коло персоналій і джерел історичного дослідження теоретико-педагогічної спадщини Київської духовної академії, з'ясує для себе цікаву обставину: майже всі її професори, що намагалися сказати своє слово в науці про виховання і торкалися проблем освіти, за науковим фахом були філософами. Це зумовлено не лише тим, що статутом 1869 р. педагогіку було включено до складу навчальних дисциплін духовних академій: зацікавленість філософів КДА педагогікою виявилася набагато раніше. І не лише тому, що починаючи зі статуту 1814 р. пріоритетним завданням духовних академій Російської імперії проголошувалося виховання юнацтва для освіченого служіння не державі, як це було у XVIII ст., а Церкві у пастирській і духовно-навчальній галузях діяльності, педагогічних за своїм характером. А також не лише тому, що, в силу особливостей фаху, філософування професорів філософії як представників її академічної формації мало приймати вигляд викладання. Сама концепція філософської освіти в російських вищих духовно-навчальних закладах XIX ст. налаштовувала професорів філософії на педагогічний лад.

Автор цієї концепції, св. Філарет Дроздов, надавав богословствуванню, як показує о. Георгій Флоровський, значущості «єдиної незамінної передумови» цілісного духовного життя, що в спеціальній

духовної освіти неодмінно передбачало не тільки засвоєння істин віри, а й пробудження і вправлення «дії розуму»¹. Тому статут 1814 р. відводив філософії в духовних академіях нехай і другорядну, але вельми важливу роль. З одного боку, професор мав спрямовувати її викладання на світло єдино істинного християнського вчення, даючи взірць інтелектуального сповідання віри, з іншого – шукати такої «доброї методи» навчання своїй науці, яка б спонукала розвиток власних сил і розумову роботу вихованців². У напрузі між полюсами вимог дотримуватися догматики віровчення й виховувати здатність самостійного мислення була прихована величезна енергія, що могла створити в духовних академіях сприятливий клімат для проростання на філософському ґрунті насіння педагогічних ідей.

Особливо рясну парость в цьому сенсі дала «оранжерея» Київської духовної академії. Професори філософії, що зазвичай були її вихованцями, на певному етапі кар'єри бралися за викладання педагогіки або за педагогічні дослідження. Дехто з них згодом покинув свою Alma Mater, але, духовно сформований тут, залишився на все життя хранителем і продовжувачем її наукових традицій, серед яких, напевно, була і філософсько-педагогічна. Орест Новицький, колишній професор філософії КДА, разом із кафедрою філософії в Університеті св. Володимира обіймав кафедру педагогіки в Педагогічному інституті при ньому. Сильвестр Гогоцький і Памфіл Юркевич не тільки викладали педагогіку, а й опублікували свої підручники та дослідження з цієї науки³. Маркелін Олесницький, професор моральнісного богослов'я, якому дорікали у надмірному захопленні західною, переважно німецькою, моральнісною філософією, багато років викладав педагогіку в Київській духовній академії та інших навчальних закладах, видав два курси лекцій з неї⁴. Наукові інтереси

¹ Див.: Флоровский Г., протоиерей. Пути русского богословия. – Вильнюс, 1991. – С. 172.

² Там само. – С. 145.

³ Див.: Гогоцкий С. С. Об историческом развитии воспитания у примечательнейших народов древнего мира (Речь, читанная на торжественном собрании Университета Св. Владимира 9 июня 1853 г.) // Журнал Министерства народного просвещения. – 1854, № 10. – С. 2–33; № 11. – С. 79–127; № 12. – С. 191–256. *Його ж.* Введение в педагогику // Там само. – 1855, № 4. – С. 38–78. *Його ж.* О развитии чувствительных способностей в педагогическом отношении // Там само. – 1855, № 10. – С. 23–44. *Його ж.* О развитии познавательных способностей в педагогическом отношении // Там само. – 1857, № 3. – С. 315–346; № 4. – С. 2–26. *Його ж.* О различии между воспитанием и образованием в древние и новые времена (Публичная лекция). – К., 1874. – 24 с. *Його ж.* О высшем образовании в применении к женщине (Речь по случаю открытия Высших женских курсов в Киеве). – К., 1878. – 19 с. *Його ж.* Краткое обозрение педагогики или науки воспитательного образования. Вып. 1. – К., 1879. – 111 с.; Вып. 2. – К., 1882. – 84 с. *Його ж.* Философия XVII и XVIII в. в сравнении с философией XIX в. и отношении той и другой к образованию: В 3-х вып. – К., 1878–1884. Також статті з тлумаченням низки філософсько-педагогічних категорій і відомостями про визначних мислителів-педагогів вміщені С. Гогоцьким у «Філософському лексиконі». Див.: Гогоцкий С. С. Философский лексикон: В 4-х т. – К., 1857–1873. Список праць П. Д. Юркевича див.: Кузьміна С. Л. Філософсько-педагогічна концепція П. Д. Юркевича. – К.: Центр практичної філософії, 2002. – С. 146–148.

⁴ Див.: Олесницкий М. А. Курс педагогики. Руководство для женских институтов и гим-

Петра Ліницького, Петра Кудрявцева також простягалися до сфери педагогіки, результатом чого були їхні публікації з проблем освіти й виховання⁵. З цієї когорти хіба що Миколу Маккавейського формально не можна зарахувати до професорів філософії: він обіймав кафедру пастирського богослов'я і педагогіки. Але це той самий виняток, що підтверджує правило, адже Маккавейський, як і його колеги, вважав теоретичне осягнення проблем виховання і освіти виключно прерогативою філософського розуму⁶.

назій, для высших курсов и для всех занимающихся воспитанием детей. Вып. 1. — К., 1885. — 334 с.; Вып. 2. — К., 1887. — 280 с. *Його ж.* Краткий курс педагогики. Для учебных заведений с годовым курсом педагогики. — К., 1887. *Його ж.* Краткий курс педагогики. Руководство для женских институтов и гимназий с двухгодовым курсом педагогики. Вып. 1. — К., 1895; Вып. 2. — К., 1896. *Його ж.* Полный курс педагогики. Руководство для всех занимающихся воспитанием и обучением детей: 2-е изд. Вып. 1. — К., 1895; Вып. 2. — К., 1897.

⁵ Див.: *Линицкий П. И.* О свободе воли // *Философские и социологические этюды.* — К., 1907. — С. 1–48. *Його ж.* Христианская нравственность // Там само. — С. 49–67. *Його ж.* О трудолюбии // Там само. — С. 68–120. *Його ж.* О высших отношениях знания (организация школы) // *Пособие к изучению вопросов философии.* — Харьков, 1892. — С. 404–425. *Його ж.* Положение и нужды нашего духовного, преимущественно высшего, образования. — Харьков, 1897. *Його ж.* О воспитании // *Вера и разум.* — 1908, № 3 (переклад див.: Про виховання // *Філософська думка.* — 2002, № 2. — С. 106–116). *Його ж.* Проект преобразования учебной части в духовных академиях // *Извлечение из журналов Совета Киевской духовной академии за 1905–1906 учебный год // Труды Киевской духовной академии [далі — Труды КДА].* — 1906, № 8–9. — С. 249–259. *Кудрявцев П. П.* К вопросу о характере народной школы // *Труды КДА.* — 1898, № 1–2. — С. 115–248. *Його ж.* К вопросу о введении в гимназиях пропедевтического курса философии. — К., 1905. — 16 с.

⁶ Див.: *Маккавейский Н. К.* Педагогические воззрения гр. Л. Н. Толстого // *Киевское религиозно-просветительское общество.* — К., 1902. — С. 4. Ця філософська налаштованість М. Маккавейського простежується в усіх його історико-педагогічних працях, виступах і рецензіях — див.: *Маккавейский Н. К.* Вольфганг Ратке как основатель дидактики // *Труды КДА.* — 1893, № 11. — С. 405–432. *Його ж.* Религия и народность как основы воспитания. Речь, произнесенная на торжественном акте Киевской духовной академии 26 сентября 1895 г. // Там само. — 1895, № 11. — С. 428–472. *Його ж.* Педагогика Джона Локка // Там само. — 1895, № 5. — С. 134–158. *Його ж.* Миропольский С. И. Очерк истории церковно-приходской школы от первого ее возникновения на Руси до настоящего времени. Вып. 1. — СПб., 1894 (рецензия) // Там само. — 1895, № 1. — С. 341–349. *Його ж.* К. Д. Ушинский и его педагогические идеи // Там само. — 1896, № 1. — С. 113–144; № 3. — С. 377–412; № 12. — С. 439–469 (див. також окреме видання — К., 1896. — 98 с.). *Його ж.* Педагогика древних отцов и учителей Церкви. — К., 1897. — 81 с. *Його ж.* Задачи христианского воспитания по древнеотеческому учению // *Церковные известия.* — 1897, № 50. *Його ж.* Пастырское богословие и педагогика в курсе наук духовных академий // *Труды КДА.* — 1898, № 2. — С. 202–224. *Його ж.* Английская школа. По поводу издания К. П. Победоносцева «Новая школа», М., 1898 // Там само. — № 3. — С. 440–478. *Його ж.* Протоиерей А. И. Майяревский. Религиозное воспитание в семье. Энциклопедия семейного воспитания и обучения. Вып. 18. СПб., 1899 (рецензия) // Там само. — 1900, № 5. — С. 160–171. *Його ж.* Современные педагогические блуждания (по поводу издания С. А. Рачинского «Absit Omnia», СПб., 1901) // Там само. — 1901, № 12. — С. 580–609. *Його ж.* Два слова неожиданному оппоненту. По поводу статьи проф. А. Шостыгина «Зачем блуждать?» // Там само. — 1902, № 2. — С. 338–347. *Його ж.* Наша основная задача и наши главные средства. Речь, сказанная в церкви Киево-Братского монастыря в день молитвенного воспоминания основателей и благотворителей Киевской академии, и всех, в ней учивших и учившихся. — К., 1902. — 14 с. *Його ж.* Воспитание у древних евреев. — К., 1903. — 107 с. *Його ж.* Древнесеврейская школа // *Труды КДА.* 1903, № 9. — С. 3–48. *Його ж.* К вопросу о религиозном воспитании в нашей средней школе // Там само. — 1903, № 3. — С. 395–432. *Його ж.* Педагогические мечты Екатерины Великой и Бецкого // Там само. — 1904, № 5. — С. 124–172 (див. також окреме видання. — К., 1904. — 49 с.) *Його ж.* Речь, посвященная проф. М. А. Олесницкому // Там само. — 1905, № 1. *Його ж.* Проблема воспитания по Спенсеру // Там само. — 1906, № 7–8. — С. 610–640; № 12. — С. 461–494; 1908, № 6. — С. 256–280; 1909,

Факт поєднання філософії і педагогіки в професійній діяльності професорів КДА зумовлював те, що в їхній спадщині педагогіка постає у традиційному для ХІХ ст. статусі науки філософської, частиною цілісного філософсько-педагогічного світогляду. Проте на тому «шаблі» еволюції науки про виховання це вважалося відсталістю й сучасники, ба, навіть до певної міри однодумці, виявилися неготовими сприйняти педагогіку київських мислителів як філософське явище. Найвидатніший з них, Володимир Соловйов, репрезентуючи, наприклад, філософські здобутки Памфіла Юркевича, залишає його педагогічні праці на розгляд «компетентних осіб»⁷. Серед істориків філософії таких фахівців, які наважилися би здійснити дослідження філософсько-педагогічної спадщини КДА, так і не знайшлося. Щоправда, останніми роками намітилися певні зрушення в цьому питанні, найяскравішим симптомом яких є викоремлення в історико-філософському процесі течії академічної філософії та дослідження її київського феномену. Досить переконливі результати здійснених розвідок дозволяють дійти висновку, що київській академічній філософії, яка існувала в межах науково-освітніх інституцій, виконуючи людинотворну функцію в культурі, була іманентна тенденція до створення філософії виховання і освіти⁸. З огляду ж на сучасні уявлення про структуру історико-філософської науки як системи різних, автономних за цілями, методами та інтелектуальним змістом дискурсів, це спостереження набуває значущості евристичної передумови для історико-філософського вивчення філософії виховання і освіти, що виникла в одному з вітчизняних осередків академічної філософії – Київській духовній академії.

В історії педагогіки доля філософсько-педагогічної спадщини КДА ще сумніша. Напередодні 1917 р. розвиток філософсько-педагогічної думки Київської духовної академії лише наблизився до того моменту, коли самоусвідомлення традиції, що існувала в латентних формах, почало виявлятися через звернення до досвіду попередників, у потребі ретроспективного самоосмислення в історичних дослідженнях. Після зазначеної дати, за відомих обставин, вивчення науково-педагогічних здобутків КДА як «осередку релігійного мракобісся» просто унеможливилось. Сьогодні ж, коли політичні перепони зникли, продовжують діяти звичні стереотипи й оглянута похапцем «ортодоксально-конфесійна, клерикальна педагогіка» духовних академії

№ 10. – С. 270–311; № 12. – С. 593–635. *Його ж.* Кафедра педагогіки в духовній академії. К вопросу о подготовке к учебно-воспитательному делу в духовной школе // Церковный вестник. – 1906, № 8. – С. 235–239. *Його ж.* Лев Толстой в роли религиозного наставника школы // Труды КДА. – 1909, № 3. – С. 431–459. *Його ж.* Я. А. Коменский // Богословская энциклопедия / Под ред. проф. Н. Н. Глубоковского. – СПб., 1911. – Т. XII. – С. 439–448.

⁷ *Соловьев В. С.* О философских трудах П. Д. Юркевича // *Юркевич П. Д.* Философские произведения. – М.: Правда, 1990. – С. 553.

⁸ Див.: *Ткачук М. Л.* Київська академічна філософія ХІХ – початку ХХ ст.: методологічні проблеми дослідження. – К.: ЗАТ «ВІПОЛ», 2000. – С. 6–91.

проголошується наскрізь бюрократично-нормативною та примітивно-авторитарною⁹.

Російське, як і українське, зарубіжжя так само не дочекалося нічого вартого уваги в київській духовно-академічній педагогіці. Зокрема, Василь Зеньковський у своїй невеличкій праці *«Російська педагогіка на початку ХХ ст.»* зазначає, що за цей період на кафедрах педагогіки в духовних академіях не можна назвати жодного визначного імені¹⁰.

У сучасній українській історії педагогіки поодинокі постаті представників Київської духовної академії згадуються час від часу, випадково. Частина академічного істеблішменту або взагалі не знає про існування філософсько-педагогічних робіт київських духовно-академічних мислителів, або не вважає їх приналежними українській культурі. Характерною ілюстрацією до цього є таке поважне видання, як підручник і хрестоматія *«Історія української школи і педагогіки»*, упорядковане професором Олександром Любаром, за редакцією академіка АПН України Василя Кременя¹¹. Тут можна знайти і публікації з розповіддю про написи, що були відкриті на місці «пуповини людської цивілізації», в Кам'яній Могилі під Мелітополем, і фрагменти Велесової книги, але марно шукати хоча б імена професорів філософії, які своїми книжками з педагогіки, своїм викладанням цієї науки з кафедри Київської духовної академії та інших навчальних закладів виховали тисячі професійних педагогів і тим самим відіграли далеко не останню роль у формуванні в Україні науково-педагогічної культури модерного типу. Так і лишившись майже невідомими, педагогічні праці київських духовно-академічних філософів не увійшли до хрестоматії *«Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ–ХХ ст.)»*¹². З цієї плеяди тільки Памфіл Юркевич удостоївся честі бути зарахованим до української педагогіки за приписано йому свого часу Дмитром Чижевським авторство буцімто сучасного українського за духом маніфесту кордоцентризму. Щоправда, упорядники хрестоматії в своїх оцінках ідентичності Юркевича, відносячи його до тих педагогів, які працювали в річищі російсько-імперської ідеології з висуненням на чільне місце православ'я, утрималися в рамках наукової коректності. Цього, на жаль, не скажеш про інших дослідників педагогічної творчості мислителя. Свого часу нам доводилося аналізувати українську історико-педагогічну літературу з юрксевичезнавства й відзначати, що вона майже всуціль міфологізована. Причиною ж міфів, як ми переконалися, є брак фахово-істо-

⁹ Пор.: Бим-Бад Б. М. Педагогические течения в начале двадцатого века: Лекции по педагогической антропологии и философии образования. 2-е изд. – М.: Изд-во УРАО, 1998. – С. 70.

¹⁰ Зеньковский В. В. Русская педагогика в ХХ веке // Зеньковский В. В. Педагогика. – М.: Православный Свято-Тихоновский институт, 1996. – С. 149.

¹¹ Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / Упоряд. О. О. Любар; за ред. В. В. Кременя. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. – 766 с.

¹² Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ – ХХ ст.): Хрестоматія / Упоряд. Л. Д. Березівська та ін. – К.: Наук. світ, 2003. – 418 с.

ричної дослідницької культури, що увиразнилося в переважанні не суто наукової, а радше політичної вмотивованості студій, у поганому знанні джерел та історичного контексту, недбалості в поводженні з історичними фактами, неволодінні прийомами коректної інтерпретації останніх, а в підсумку – в приписуванні Юркевичу коли не рівноапостольських, то принаймні християнсько-просвітительських діянь на ниві педагогіки, з коливанням оцінки його заслуг від будівничого української свідомості до сподвижника духовного єднання православної Русі, проповідника «сакральної педагогіки серця»¹³.

Звісно, Гогоцькому, Олесницькому, Маккавейському не поталанило так, як Юркевичу: героями спеціальних історико-педагогічних досліджень вони поки що не стали. Але і в тих працях, де фігурують їхні постаті, помітні ті ж самі неповага до історичних джерел і незграбність їх інтерпретацій, що подекуди ґрунтуються на застарілих підходах. Зокрема, деякі місця з монографії і докторської дисертації Віри Вихрущ, присвячені проблемі розвитку дидактичної думки в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст., викликають подив. Чому, наприклад, дослідниця, репрезентуючи в своїх роботах дидактичні системи Юркевича й Гогоцького, обминає увагою теорію навчання Олесницького, яка зайняла весь другий том «Курсу педагогіки» цього професора¹⁴, тимчасом як ретельністю й послідовністю викладу він являє собою взірць сумлінного підходу до справи й високої професійності? Або, навпаки, з якої причини вона, аналізуючи категорію «дух навчання» з дидактики Олесницького, ігнорує факт наявності словникової статті з поясненням цієї категорії у «Філософському лексиконі» Гогоцького¹⁵ і поняття «релігійність навчання», за своїм змістом майже тотожне «духу навчання», в «Курсі загальної педагогіки» Юркевича¹⁶? Показовим є також і «новий факт» з біографії Юркевича – його професорство, після Москви, на кафедрі філософії Санкт-Петербурзького університету¹⁷. Інтерпретації та оцінки філософсько-педагогічних поглядів київських мислителів у

¹³ Не маючи можливості навести тут у повному обсязі список історико-педагогічної літератури з юркевичезнавства, відсилаємо до наступних публікацій: Кузьміна С. Л. Філософсько-педагогічна концепція П. Д. Юркевича. – С. 41–51; *Іт ж.* Мифотворчество как жанр современного юркевичеведения // Український гуманітарний огляд. – 2002, Вип. 7. – С. 146–173.

¹⁴ Пор.: Вихрущ В. О. Дидактична думка в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): проблеми розвитку теорії: В 2-х ч. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2000. – Частина 1. – С. 206.–231; Олесницький М. А. Курс педагогіки. Вип. 2: Теорія обучения. – К., 1887. – 280 с.

¹⁵ Вихрущ В. О. Розвиток теоретико-концептуальних основ вітчизняної дидактики (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): Дис. ... докт. пед. наук. – К., 2001. – С. 360–363; Гогоцький С. С. Дух обучения // Философский лексикон. – К., 1857. – Т. 1. – С. 631–634.

¹⁶ Див.: Юркевич П. Д. Курс общей педагогіки с приложениями. – М., 1869. – С. 233–243.

¹⁷ Вихрущ В. О. Дидактична думка в Україні. – С. 213. (Насправді ж П. Юркевич, після переїзду з Києва в 1861 р. до кінця життя залишався професором філософії Московського університету. Див.: Формулярный список о службе ординарного профессора Киевской духовной академии П. Д. Юркевича // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського [далі – НБУ ІР]. – ДА 704 л (Муз. 834). – 3 арк.)

дослідженнях Віри Вихрущ іноді нагадують щось дуже знайоме. Чого лише варті ярлики «відкритих ворогів матеріалізму» (тоді коли, мовляв, розвиток науки вже поставив під сумнів релігійно-ідеалістичні твердження про нематеріальність і безсмертя душі), «представників об'єктивного ідеалізму», консерваторів-апологетів соціального застою, а в школі – антигуманної каральної дисципліни¹⁸, навішані, всупереч дійсному смислу їхніх переконань, на постаті Гогоцького, Юркевича, Олесницького! Здається, у цьому самому випадку й спостерігається сьогодняшня методологічна розгубленість українських істориків педагогіки, внаслідок чого, як зазначає академік АПН України Ольга Сухомлинська, вони повертаються до старих засад і стереотипів¹⁹.

Симптоми цієї самої хвороби проявляються і на історіографічному напрямі історії педагогіки, коли об'єктом досліджень слугують твори представників Київської духовної академії. Так, праця Нестора Гупана «Українська історіографія історії педагогіки»²⁰ хибує на неповноту джерельної бази й прикрі фактичні неточності. Зокрема, Миколу Маккавейського тут названо доцентом Київської духовної семінарії, тоді як цей фахівець після закінчення КДА був обраний спочатку лектором англійської мови в Академії, а далі викладав тут же на кафедрі пастирського богослов'я і педагогіки²¹. Крім того, автор обминув увагою кілька принципово важливих історико-педагогічних публікацій Маккавейського, а також досить визначних у методологічному плані історико-педагогічних праць Сильвестра Гогоцького і Памфіла Юркевича. Якщо історіографія є наукою, яка вивчає розвиток історичного знання, то прикро, що до праці не залучено архівних матеріалів, зокрема рукописів професорів КДА з програмами викладання й конспектами лекцій з історії педагогіки. До речі, на значущість цих джерел для розуміння підходів до цілісного осмислення історії світового педагогічного процесу вказує в своєму дослідженні методологічних аспектів формування української історико-педагогічної думки ХІХ – початку ХХ ст. Олексій Черкасов²². Проте, на жаль, серед авторів концептуальних історико-педагогічних моделей, представлених у навчальних курсах викладачів різних закладів освіти, він з невідомих причин не згадує тих-таки Юркевича, Олесницького й Маккавейського, хоча їхні автографи з програмами викладання історії педагогіки зберігаються в київських архівах. А з курсом історії педагогіки Гогоцького, який той читав в Університеті св. Володимира, в статтях Олексія Черкасова коїться взагалі нісенітниця: дослідник

¹⁸ НБУ ІР. – ДА 704 л (Муз. 834). – С. 206, 208, 213, 368.

¹⁹ Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – К.: А.П.Н., 2003. – С. 4.

²⁰ Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки. – К.: А.П.Н., 2002. – С. 89.

²¹ Докладніше див.: Маккавейский Никола Корнильевич. Биографические сведения // НБУ ІР. – Ф. 175, № 1709.

²² Черкасов О. В. Формування загальнотеоретичних основ дослідження історії освіти в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): Автореф. дис. ... канд. пед. наук / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – К., 2004. – С. 1.

пише, що зміст лекцій з історії педагогіки під назвою «Вступ до історії педагогіки» Гогоцький опублікував в «Університетских известиях»²³, але у вказаних ним числах знаходимо працю Гогоцького «Вступ до історії філософії»²⁴. Серед книжок з відомостями про розвиток історико-педагогічної науки в Україні зустрічаємо і «Персоніфікований систематизатор-хрестоматію досліджень генези історико-педагогічних знань в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.)»²⁵. Утім, зміст цього видання, як і розглянутих вище, засвідчує, що, попри згадку на його сторінках про Київську духовну академію серед інших осередків педагогічної думки в Україні, факт існування філософської спільноти КДА як потужного центру розвитку і поширення філософсько-педагогічних ідей взагалі не усвідомлюється через погане знання джерел історії вітчизняної філософської і педагогічної думки.

Тим часом джерел досить, аби розвіяти будь-який скепсис. Це, передусім, дослідження, курси лекцій і актові промови київських академістів з філософії і педагогіки, що виходили окремими виданнями, а також публікації наукового, науково-популярного та методичного змісту в «Трудах Киевской духовной академии», «Журнале Министерства народного просвещения», «Вере и разуме», «Русском вестнике», «Христианине», «Христианской нравственности» та інших періодичних виданнях. Варто також згадати виступи київських духовноакадемічних філософів та репортажні звіти про них на шпальтах таких газет, як «Киевский телеграф», «Киевская мысль», «Кислянин», «Юго-Западная неделя» тощо.

Важливу інформацію дослідник філософсько-педагогічної спадщини Київської духовної академії може знайти в архівних фондах, а саме: в офіційних документах цього навчального закладу – навчальних планах, програмах з педагогіки, психології, історії філософії, моральнісного богослов'я, розкладах занять, протоколах Академічної конференції з обговореннями дисертацій, пропозицій щодо реформ духовноакадемічної освіти, звітами професорських стипендіатів тощо²⁶. Уявлення про філософсько-педагогічний дискурс у Київській духовній академії можна поповнити, вивчаючи дисертації студентів, а також класні журнали, де після реформи 1910 р. фіксувався зміст лекцій у скороченому вигляді. Окремі відомості про педагогічну

²³ Черкасов О. До питання пропедевтики навчального курсу «Історія педагогіки» (педагогічна спадщина С. С. Гогоцького) // Рідна школа. – 2001, № 12. – С. 70–71. Його ж. До питання пропедевтики університетських навчальних курсів з історії педагогіки (аналіз навчальних програм другої половини XIX – початку XX ст.) // Наукові записки: Зб. наукових праць Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – К.: НПУ, 2001. – Вип. 44. – С. 131–135.

²⁴ Див.: Гогоцький С. С. Введение в историю философии // Университетские известия. – 1870, № 11–12; 1871, № 1.

²⁵ Персоніфікований систематизатор-хрестоматія досліджень генези історико-педагогічних знань в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) / Л. П. Вовк та ін. (уклад.). – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. – 100 с.

²⁶ Частина журналів Академічної конференції оприлюднена в «Трудах Киевской духовной академии».

діяльність київських духовноакадемічних філософів можна знайти в циркулярах обер-прокурора Св. Синоду, фондах канцелярії попечителя Київського учбового округу, Університету св. Володимира, документах наукових товариств, наукових з'їздів, мемуарах тощо.

Утім, помітити спільність та особливості стилю філософсько-педагогічного мислення київських академістів неможливо, перебуваючи, так би мовити, тільки всередині їхнього кола. Наприклад, російський дослідник Євгеній Плеханов виокремлює цю спільноту як цілу «школу теоретичної педагогіки», найбільш продуктивну порівняно з іншими академіями²⁷, не тільки тому, що ознайомився з біографіями й текстами київських професорів (до речі, і в його статті натрапляємо на свідчення не досить уважного ставлення до фактичного матеріалу). Плеханов відкриває новий для історії педагогіки феномен завдяки тому, що здійснює свій аналіз у контексті всієї системи вищої духовної освіти Російської імперії, причому окреслений не за формальними критеріями, адже тоді Памфіл Юркевич і Сильвестр Гогоцький не увійшли би до складу духовноакадемічних теоретиків педагогіки: педагогічні праці цих мислителів були написані після того, як вони перейшли до університетів. У своєму дослідженні Євгеній Плеханов, нехай і не зовсім чітко, подає мережу духовних академій не стільки як державну інституцію, скільки як специфічний духовний простір, в якому розгортався своєрідний науково-педагогічний дискурс. Українських же істориків педагогіки такі «русифікаторські заклади», як духовні академії сьогодні цікавлять мало, а відтак філософсько-педагогічна спадщина КДА залишається на «відкуп» російським дослідникам. Крім того, селективний підхід (мережа вищої духовної освіти) до визначення освітнього контексту, яким грішать українські фахівці з історії педагогіки, є вочевидь завузьким для вивчення педагогічного доробку київських духовноакадемічних філософів, бо не дозволяє охопити всіх сторін їхньої діяльності. Адже вони викладали не лише в Академії і зовсім не були відлюдниками, навпаки, брали активну участь у громадському житті, працювали в наукових і просвітницьких товариствах, вели полеміку в пресі, врешті-решт були учасниками, сказати б по-сьогоднішньому, суспільного діалогу, особливо з проблем реформування освіти, для вирішення яких потрібний і педагогічний, і філософський досвід. І все це відбувалося в Києві, культурна атмосфера якого, безперечно, не може залишатися поза увагою. Отож, щоб охопити культурний контекст творчості мислителів Київської духовної академії у всій його багатогранності, необхідні підходи, які би синтезували в собі релевантні аспекти тодішнього життя.

З огляду на це, продуктивною видається категорія «освітнє середовище міста», що передбачає відтворення педагогічної інфраструктури Києва і як одиниці культури, і як простору розвитку та творчої

²⁷ Плеханов Е. А. Педагогика в духовных академиях России // Педагогика. — 2003, № 6. — С. 83.

самореалізації особистості, можливих лише в умовах спілкування. Для історика, що вивчає філософсько-педагогічну думку, це означає потребу реконструкції відповідних комунікативних структур і «точок» їхнього перетину в дискусіях та різноманітних громадсько-культурних акціях. Лише в такий спосіб можна простежити процес розвитку філософсько-педагогічних ідей. Аналогічне за змістом, але ширше за охопленням і тому більш абстрактне поняття «освітній простір» – регіональний, державний, міжнародний, без якого філософсько-педагогічні концепції з їхніми рецепціями, ремінісценціями, полеміками залишаться не до кінця зрозумілими для нас.

Утім, історичний контекст – це лише тло, завдяки якому визначаються масштаб, контури і чіткість бачення об'єкту дослідження. Виявлення ж його внутрішньої сутності залежить від пояснювальних моделей, що уможливають нашу реконструкцію. Зокрема, дослідникові історії філософсько-педагогічних ідей варто замислитися, чим є філософія виховання і освіти. Історики педагогіки вважають, що вона – продукт педагогічного теоретизування, тобто педагогічної думки. А сенс останньої полягає, за словами Ольги Сухомлинської, в «ідеалізованій і романтизованій рефлексії педагогічного процесу», складниками якої є філософія, релігія, ідеологія, мораль тощо²⁸. В сучасній українській історико-педагогічній науці добрим тоном стало згадувати про зв'язок педагогіки передусім з філософією. Більшість авторів, сповідуючи еклектизм у розумінні сутності педагогічного мислення, задекларований Сухомлинською, обмежується в своїх студіях простим перекладом джерел – філософських і педагогічних текстів, що та ж таки Сухомлинська таврує як «ілюстративно-констатаційні, неевристичні підходи»²⁹.

Спеціальну спробу визначити методологічні передумови історичного вивчення філософії виховання здійснив Леонід Ваховський. Він вважає, що остання є не самостійною наукою, а лише умовною назвою результатів взаємодії педагогіки з філософією, де філософія виконує певні функції – світоглядну, аксіологічну, методологічну і герменевтичну³⁰. Тим самим передбачається, що дослідник історії філософії виховання має в своїх реконструкціях «атомізувати» процес мислення на окремі філософські погляди та ідеї, які функціонували в педагогічних теоріях певного мислителя або певної доби. Проте логічним наслідком такого студіювання джерел може бути лише фактографізм і описовість, просте реферування змісту розрізнених положень, тоді як у сучасних підходах мета історичного пізнання полягає у відтворенні цілісного образу минулого. Підсумовуючи результати методологічних «битв» ХХ ст. у галузі історичної науки, Наталя Яковенко зазначає, що досить умовну, але все ж таки адекватність «заповнення

²⁸ Сухомлинська О. В. Згад. праця. – С. 48.

²⁹ Там само. – С. 17–18.

³⁰ Ваховський Л. Ц. Западноевропейская философия воспитания эпохи Просвещения. – Луганск: Альма матер, 2000. – С. 37–49.

розривів» між окремими інформаціями джерел забезпечує виявлення способів, за посередництвом яких люди минулого наділяли смислами свої вчинки, та розшифрування поштовхів, якими вони керувалися³¹. Для дослідника, який вивчає філософію освіти й виховання, «подією-минулим» є процес філософсько-педагогічного мислення в усій його багатогранності. З такою концепцією науковості історії суголосна й зовсім інша методологічна модель філософії освіти та виховання, що за стандартами західної науки вважається вже класичною. Зокрема, «*Encyclopaedia Britannica*» формулює її як застосування понять і методів певної філософської системи до осмислення педагогічної проблематики³². Проте, на думку російського дослідника Володимира Платонова, це застосування є не простим функціонуванням філософської думки в галузі освіти, а спеціалізованим способом філософського мислення, подібним до «філософії фізики», тобто особливим типом філософської системності³³. Російський фахівець має рацію, зупинившись у пошуці прикладів для порівняння на фізиці. Але аналогії зв'язку фізики з філософією тут, здається, не зовсім достатньо. Пояснюючи характер синтезу філософського і педагогічного знання, варто згадати і про зв'язок фізики з математикою, адже без математичного апарату немислима сьогодні жодна фізична теорія. Поняттєва система педагогіки радянського типу, що міцно трималася за автономність науки про виховання, проголошену ще на початку ХІХ ст. і творчо подолану західною думкою в столітті ХХ, складається всього з трьох базових категорій. Цього, цілком зрозуміло, замало, щоб охопити все духовне поле освіти та виховання. До того ж виробляти категорії – не справа педагога. Тому недаремно російський дослідник Яків Турбовський висунув гасло: «Світу освіти – свою філософію», маючи на увазі розробку принципово нового, освітянського, способу філософування³⁴. Але «зацікавлене» знайомство як з історією філософської думки, так і з перебігом подій сучасного філософського життя переконує, що йдеться про чергове «винайдення пороху», адже насправді прокладення колії філософського процесу вглиб педагогічного світу, розпочате ще в античності, ніколи не припинялося. Свою частину цього шляху проторували й професори філософії Київської духовної академії. Те, що вони зробили, сьогодні залишається майже непомітним. Проте нагально необхідне нам реформування освіти, справа набагато складніша, ніж впровадження нових схем в економіці, може принести добрі плоди лише тоді, коли відбуватиметься як

³¹ Яковенко Н. М. Одна Клію, дві історії // http://www.krytyka/kiev/ua/articles/s4_12_2002/html/ – December, 2002.

³² Philosophy of Education // The New Encyclopaedia Britannica. Fifth edition. V. 25. – Chicago: Encyclopaedia Britannica, Inc., 1986. – P. 734–738.

³³ Платонов В. В. Философия образования как поле межсистемного взаимодействия // Философия образования: состояние, проблемы и перспективы (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 1995, № 11. – С. 24.

³⁴ Турбовский Я. С. Миру образования – свою философию // <http://humanities.edu.ru/db/msg/31298>. – June, 2005.

пробудження сумління і самосвідомості. А це, як відомо, неможливе без звернення до скарбниці вітчизняної культури, в якій, сподіваємося, філософсько-педагогічна спадщина Київської духовної академії ще буде оцінена належним чином.

Svitlana Kuzmina

**PHILOSOPHY-EDUCATIONAL LEGACY
OF THE KYIV THEOLOGICAL ACADEMY:
CURRENT STATUS AND PROBLEMS OF STUDY**

The article sums up historico-philosophical and historico-educational researches of philosophy-educational legacy of the Kyiv Theological academy (19th and early 20th century) as well as determines source and methodological problems of its further study.